

О. М. МОСТИПАН. ЕФЕКТИВНІСТЬ МАЖОРИТАРНОЇ, ПРОПОРЦІЙНОЇ ТА ЗМІШАНОЇ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ

На основі критеріїв вимірювання ефективності виборчих систем визначається ефективність мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем. Виокремлено показники ефективності різних типів виборчих систем. Показано, що вони залежать від цілей, які має досягти виборча система.

Ключові слова: виборча система, показники ефективності, «стратегічне голосування», представництво.

На основе критериев измерения эффективности избирательных систем определяются эффективность мажоритарной, пропорциональной и смешанной избирательных систем. Выделены показатели эффективности разных типов избирательных систем. Показано, что они зависят от целей, которые должна реализовать избирательная система.

Ключевые слова: избирательная система, показатели эффективности, «стратегическое голосование», представительство.

The effectiveness of majority, proportional and mixed electoral systems is defining on the basis of criteria for measuring the effectiveness of electoral systems. Indexes of effectiveness of different kinds of electoral systems were detected. These indexes of effectiveness depends on goals, which electoral system have to achieve.

Key words: electoral system, indexes of effectiveness, «strategical voting», representation.

Дослідження виборчих систем відбувається на основі визначення переваг та недоліків цих систем з точки зору реалізації ними основних принципів та завдань, які перед ними поставлені. Тому за допомогою узагальнених даних про функціонування мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчої системи необхідно виокремити показники їх ефективності та порівняти ці типи виборчих систем з точки зору реалізації ними базових принципів представництва.

Проблема визначення ефективності мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем вирішувалась у дослідженнях А. Вейра, Б. Грофмана, Дж. Ламберта, Е. Лейкмана, А. Лейпхарта, А. Постнікова, А. Ріва, Дж. Сарторі, Р. Таггера, М. Шугарта та працях інших учених.

У науковій літературі, присвяченій виборчим системам, можна часто зустріти їх порівняльний аналіз, приклади застосування за різних умов місця і часу. Зазначимо, що перераховані дослідники доволі рідко вживають поняття «ефективність» по відношенню до виборчої системи, хоча фактично мають її на увазі. Наприклад, Б. Грофман та А. Лейпхарт пишуть, що основним критерієм ефективності пропорційної системи є її здатність точно перевести голоси виборців у депутатські мандати. Тому, необхідно проаналізувати існуючі підходи щодо визначення ефективності виборчих систем та виокремити показники ефективності для мажоритарної, пропорційної та змішаної виборчих систем.

Ефективність мажоритарної системи відносної більшості полягає у тому, що вона гарантує обрання когось з кандидатів без необхідності проведення другого туру виборів. Це економить матеріальні ресурси, зусилля з організації виборчого процесу та час. Неefektivність цього типу виборчих систем полягає у тому, що переможець нерідко буває обраним абсолютною меншістю голосів виборців. Це

означає, що вподобання більшої частини виборців, чії голоси отримали різні кандидати, які не здобули перемогу, не враховані під час розподілу мандатів.

Ефективність мажоритарної системи абсолютної більшості полягає у тому, що у другому турі змагаються двоє найбільш популярних кандидатів, якщо, звичайно, жоден з них не здобуде абсолютну більшість голосів вже у першому турі. Це означає, що джерелом легітимності для переможця є підтримка більшості виборців. Водночас ця система може здійснювати психологічний тиск на виборців та на кандидатів. Цей тиск виявляється у тому, що виборці здійснюють вибір у першому турі, враховуючи імовірність проведення другого. Тобто, виникає ефект, який Д. Спафорд назвав «стратегічне голосування»¹. Цей ефект призводить до того, що виборці, побоюючись змарнувати свої голоси, голосують не за тих кандидатів, яким вони насправді симпатизують, а за тих, хто імовірно має більше шансів перемогти. Психологічний тиск на кандидатів полягає в існуванні дисциплінуючого впливу на них з боку виборчої системи вже на стадії висування. Це означає, що кандидати, розуміючи необхідність здобути абсолютну більшість голосів, схильні реально оцінювати свою популярність серед виборців, на противагу системі відносної більшості. Дж. Сарторі пише про можливість переголосувати як позитивну характеристику цієї системи, що робить цю систему дворазовою, у той час як усі інші системи є однократними: «маючи можливість виконати тільки один «постріл», виборець робить постріл у повній темряві; у випадку ж двох «пострілів» за другим разом виборець робить постріл при повній видимості»². Отже, ефективність системи абсолютної більшості полягає у тому, що вона надає можливість виборцям, які в першому турі проголосували за кандидата, який не здобув перемогу, проголосувати в другому турі за іншого кандидата, який також може бути прийнятним для них.

Ефективність мажоритарної системи кваліфікованої більшості полягає у тому, що законодавчо визначивши певний необхідний для перемоги відсоток голосів, можна досягти бажаних політичних наслідків. Результат застосування цієї системи є подібним до результатів отриманих за системи відносної чи абсолютної більшості, залежно від встановленої необхідної частки підтримки.

Серед мажоритарних систем виокремлюють наступні типи: 1) альтернативне голосування; 2) система єдиного неперехідного голосу.

Ефективність системи альтернативного голосування полягає в тому, що вона ослабляє ефект «стратегічного голосування», надаючи виборцям можливість максимально вільно познати свої переваги, та зменшує ризик, що їх голоси не будуть враховані. З іншого боку, ця система є складною у застосуванні та може використовуватись у невеликих округах, оскільки участь у перегонах великої кількості кандидатів може паралізувати підрахунок голосів. Ця система була створена з метою зменшити нерезультативність системи абсолютної більшості. Крім того, система альтернативного голосування послаблює рівень політичної поляризації суспільства, що особливо зростає у другому турі за системи абсолютної більшості. Ця система стимулює кандидатів дотримуватись центристських позицій, щоб одночасно отримати голоси виборців, які симпатизують ідеям лівого та правого боку політичного спектру.

Система єдиного неперехідного голосу передбачає, що виборці голосують не за виборчий список цілому, а за окремого представника партії. Це вимагає від партійного керівництва проведення ретельної роботи на стадії висування кандидатів. Ця система сприяє обранню популярних кандидатів і чинить значний тиск на партійне керівництво при формуванні виборчих списків. Партія, яка має незначну електоральну підтримку та не розраховує здобути більше, ніж один ман-

дат в окрузі, як правило, висуває, одного кандидата, щоб не розпорошити голоси виборців. З іншого боку, партія, яка розраховує на значну електоральну підтримку може висунути стільки кандидатів, скільки вона очікує здобути мандатів. У випадку, коли партійні лідери прорахуються і рівень електоральної підтримки є нижчим, голоси будуть розпорошені між кандидатами і жоден з них не здобуде мандат. З іншого боку, якщо партія отримує більший рівень електоральної підтримки, ніж очікувалось, все одно буде обрано стільки кандидатів, скільки висувалось. Тобто додаткові голоси виборців не дозволять отримати додатковий мандат. Відомо, що ця система тривалий час використовувалась у Японії для формування нижньої палати парламенту³.

Підсумуємо, базовим критерієм ефективності мажоритарної системи є те, що вона сприяє формуванню уряду однією партією, оскільки остання може здобути на виборах, наприклад, 45% голосів, а отримати 55% мандатів у парламенті. Тобто, утворення коаліційного уряду може бути скоріше винятком, ніж правилом. Позитивним наслідком формування однопартійного уряду є кристалізація парламентської опозиції, яка в майбутньому може бути альтернативою існуючому уряду. Інша перевага однопартійного уряду перед коаліційним полягає у тому, що політична відповідальність для виборців асоціюється з одним суб'єктом. Зазначимо, що у літературі складно знайти підтвердження чи спростування тези, що уряд, сформований однією партією, є більш відповідальним за коаліційний уряд і навпаки: «Не має підтвердження, що коаліційні уряди у багатопартійних системах є менш відповідальними, ніж уряди сформовані партією більшості; з протилежної точки зору, коаліційні уряди, звичайно, ближчі до центру політичного спектру і таким чином ближчі у своїй політиці до середніх громадян, ніж однопартійні уряди, які є правими чи лівими»⁴.

Ефективність мажоритарної системи полягає у тому, що вона забезпечує реалізацію принципу географічного представництва та сприяє формуванню зв'язків між виборцями округу та парламентарями. З іншого боку, Дж. Сарторі ставить під сумнів практичну значимість цих зв'язків, оскільки розміри виборчих округів можуть значно відрізнятись в різних країнах. Наприклад, на одного депутата може припадати п'ятдесят тисяч виборців, що, звичайно, не сприяє формуванню міцних зв'язків між виборцями та парламентарями⁵. А. Рів та А. Вейр підтримують цю точку зору: «Чим більший виборчий округ, тим більше специфічних територіальних інтересів буде проігноровано, і ця проблема найбільш очевидна в єдиному національному виборчому окрузі»⁶.

Ефективність мажоритарної системи виявляється у тому, що вона сприяє обранню популярних незалежних від партій кандидатів, що є чинником підвищення «якості» політиків. Водночас, ця перевага є і недоліком, оскільки не забезпечується представництво партій.

Мажоритарна система є неефективною у випадку, коли партія, яка має значну електоральну підтримку, що розпорошена між різними округами, не здобуває жодного депутатського мандату. З іншого боку, партія, яка має незначну, але сконцентровану у певному виборчому окрузі підтримку виборців, отримує депутатські мандати.

Представники національних меншин мають менше можливостей здобути мандат за мажоритарної системи, якщо не передбачені спеціальні квоти. Подібна тенденція стосується також жінок. За мажоритарної системи відносної більшості, згідно із дослідженням «Жінки в парламенті», жінки в середньому становлять 11% парламентарів, в той час як ця цифра вдвічі більша за пропорційної системи⁷.

Неефективність мажоритарної системи полягає в тому, що значна кількість

голосів часто не зараховується на користь жодного з кандидатів. Імовірно також є непередставлення 49,9% голосів виборців, які висловили свої політичні вподобання, що може негативно позначитись на суспільному консенсусу.

Метою створення пропорційної системи є пропорційне переведення голосів, отриманих партією на виборах, у відповідну кількість мандатів у парламенті: «Співвідношення голосів виборців і депутатських мандатів, що отримує партія повинно приблизно відповідати один одному. Це основна функція принципу пропорційного представництва і критерій ефективності пропорційної системи»⁸. Різні механізми, що можуть застосовуватись в межах пропорційної системи, спрямовані на досягнення гранично можливої точності перетворення голосів у мандати. Зазначимо, що 100% точності не існує навіть за пропорційної системи, оскільки з метою уникнення поляризації партійної системи застосовують виборчий бар'єр. З іншої точки зору, гранично можлива точність при переведенні голосів у мандати не є гарантією, що політична партія отримає пропорційну її електоральній підтримці частку влади в уряді: «Невеликі партії можуть бути справедливо представлені в парламенті за пропорційної системи, але вони можуть бути повністю не значущими і позбавленими влади, коли формується урядова коаліція. З іншого боку, вони можуть бути настільки успішними, щоб утримувати владний баланс між багатьма сильнішими партіями – як у випадку Німецьких Вільних Демократів – і, як результат, здійснювати вплив в непропорційно більшій мірі, порівняно з їхньою електоральною підтримкою»⁹.

Пропорційна система забезпечує реалізацію принципу політичного представництва в більшій мірі, ніж мажоритарна. Це досягається за допомогою двох властивих їй переваг. По-перше, гранично зростає відсоток виборців, які мають у парламенті представників, за яких вони проголосували. По-друге, механізм переведення голосів виборців у мандати максимально точно відображає вагу електоральної підтримки партії.

Існує тенденція, що результати виборів за пропорційною системою більше залежать від величини виборчих округів та виборчого бар'єру, ніж від способу переведення голосів у мандати. Під терміном «величина виборчого округу» мається на увазі кількість мандатів, що розподіляється в окрузі. Виборча система є більш пропорційною у разі, чим більше мандатів розподіляється в окрузі і чим нижчим є виборчий бар'єр, оскільки мандати можуть отримати партії з незначною електоральною підтримкою: «Більші за розміром виборчі округи створюють більш пропорційний результат, і таке представництво часто є головною метою чому застосовують багатомандатні округи, а «якість» представництва відрізняється між округами, які є різними за розмірами»¹⁰.

Ефективність пропорційної системи полягає у тому, що при розподілі мандатів втрачається лише незначна кількість голосів, що особливо важливо для суспільств, які потребують консолідації. Якщо прохідний бар'єр є низьким, виборці вільно висловлюють свої вподобання, особливо не замислюючись, що їх голос може бути втраченим. Це практично нівелює ефект «стратегічного голосування», властивий більшості мажоритарних систем.

Ефективність пропорційної системи полягає у тому, що вона забезпечує більше шансів представникам культурних, національних та інших меншин бути обраними, адже «забезпечити представництво меншості дуже важливо, якщо ми хочемо бути впевненими у тому, що управляє більшість»¹¹. Саме з цією метою пропорційна виборча система була створена та вперше застосована у Швейцарії.

Неефективність пропорційної виборчої системи полягає у тому, що вона створює у парламенті основу для формування коаліційних урядів. Недоліком

коаліційного уряду є те, що політична відповідальність за результати діяльності чи бездіяльності уряду розмивається між різними політичними партіями, що його формують. М. Дюверже пише, що пропорційна система не створює можливості для виборців чітко висловити свої вподобання стосовно майбутнього уряду: «Розпоршуючи виборців серед великої кількості незалежних партій, пропорційна система перешкоджає виборцям ясно висловити свій вибір стосовно урядової команди. ... Лише нові депутати пізніше, без посилення на виборців, будуть вибирати між різними потенційними комбінаціями»¹².

Існує декілька форматів пропорційної виборчої системи, які відрізняються один від одного за рівнем реалізації пропорційності. Найпоширенішим є формат пропорційної системи, що передбачає голосування за партійними списками у багатомандатних округах.

Система єдиного перехідного голосу є різновидом пропорційної виборчої системи. Т. Хейр і К. Андре винайшли основні принципи цієї системи у XIX столітті, щоб забезпечити результативність кожного голосу. Виборець має один голос, але він може позначити свої переваги щодо інших кандидатів в межах виборчих списків різних партій. А. Лейпхарт і Б. Грофман зазначають: «Система єдиного передаваного голосу, з точки зору академічних вчених, теоретично може бути оптимальною формою пропорційної виборчої системи, але на практиці, пропорційна система списків (List PR) є більш привабливою для політичних партій і звідси більш поширена»¹³.

Ефективність цієї системи полягає у тому, що вона дозволяє виборцям максимально реалізувати свободу вибору, зменшуючи імовірність «стратегічного голосування». Бажання підвищити значення кожного голосу було стимулом створення цієї системи: «Використання порядкового бюлетеня дає можливість забезпечити, що жоден голос не був «змарнований» в жодному з двох можливих значень цього слова: (1) голосування за кандидата, що не має шансів отримати мандат, (2) голосування за кандидата, який має достатню підтримку, що додаткові голоси є зайвими»¹⁴. Крім того, ця система послаблює гостроту виборчої кампанії, що властива мажоритарній системі: «Британський виборець повинен голосувати, думаючи, що кандидат X є досконалим, а інші кандидати – жахливі; система єдиного перехідного голосу змусить його визнати, що існують різні ступені досконалості для оцінювання кандидатів його улюбленої партії і в наступному стимулюватиме його оцінити кандидатів інших партій і позначити того, кого він підтримує. Ця зміна атмосфери допоможе працювати коаліції»¹⁵. Ця система послаблює вплив партійного керівництва всередині партії, оскільки виборці вирішують хто саме з виборчого списку партії отримає мандати. З іншого боку, система єдиного перехідного голосу стимулює партійний центр проводити якісну кадрову політику, щоб виборчий список був конкурентноздатним.

Ефективність системи єдиного перехідного полягає у тому, що вона стимулює відповідальність з боку електорату за віддані голоси персонально по кожному кандидату, а не за знеособлений список як за системи з закритими списками. Можливість відзначити переваги в інших виборчих списках дещо розмиває принцип партійної належності, хоча в цілому доповнює модель обрання популярних кандидатів.

Неефективність системи єдиного перехідного голосу полягає у тому, що вона є доволі складною у застосуванні та потребує невеликих виборчих округів, щоб не паралізувати процес підрахунку голосів. Зазначимо, що під час розподілу мандатів виявляється, що «наступні преференції не завжди мають те ж значення, що і перші, оскільки шоста преференція, якщо її використовують, хоча і веде до

таких саме результатів, але існує менша імовірність того, що вона буде прийнята до уваги»¹⁶. Підсумуємо, використання системи єдиного перехідного голосу вимагає високого рівня обізнаності громадян у політиці, що підвищує рівень політико-правової культури.

Метою створення змішаної виборчої системи є бажання поєднати позитивні властивості мажоритарної та пропорційної систем. Зазначимо, що змішана система може забезпечувати пропорційні результати в аспекті переведення голосів у мандати. Тому, змішаній системі можуть бути властиві переваги та недоліки, що притаманні пропорційній системі.

Ефективність змішаної системи полягає у тому, що вона дає виборцеві можливість обрати депутата з округу та водночас підтримати певну політичну партію на національному рівні. Ця система дає можливість партіям, представники яких не здобули достатню для перемоги підтримку у мажоритарних округах, зібрати необхідну для обрання кількість голосів на національному рівні. Недоліком системи є те, що вона сприяє утворенню двох груп депутатів у парламенті, одна з яких чітко «прив'язана» до запитів виборців свого округу, а інша – орієнтується на партійне керівництво. Застосування змішаної системи може виявити негативні властивості, притаманні мажоритарній і пропорційній системам одночасно. Тому, ефективність змішаної системи полягає у тому, що її використовують як модельну основу для пошуку найбільш прийнятних механізмів в процесі реформування виборчої системи країни.

Ефективність різних типів виборчих систем потрібно вимірювати за різними критеріями, в залежності від міри відповідності результату очікуваній меті запровадження тієї чи іншої системи. Оскільки різні типи виборчих систем мають на меті реалізувати різні принципи представництва, то їх ефективність полягає в досягненні різних результатів.

Мажоритарна виборча система є ефективною, коли вони сприяє появі дво-партійної системи, яка веде до формування однопартійного відповідального уряду. Мажоритарна система чинить сприятливий вплив на підтримку зв'язку між виборцями округу і депутатами. З іншого боку, спостерігається тенденція залежності державної політики від місцевої.

Ефективність пропорційної системи полягає у тому, що вона забезпечує реалізацію принципу політичного представництва в більшій мірі, ніж мажоритарна. Пропорційна система чинить менший тиск на виборця, ніж мажоритарна, що зменшує ефект «стратегічного голосування». З іншого боку, пропорційна система створює у парламенті основу для формування коаліційного уряду, у якому політична відповідальність розмивається між різними політичними партіями, що його утворюють.

Ефективність змішаної системи виявляється у тому, що вона слугує перехідною ланкою і модельною основою в процесі трансформації виборчої системи.

1. *Taagepera R., Shugart M.* Seats and votes. The effects and determinants of electoral Systems. – New Haven, London: Yale University Press, 1989. – P. 52. 2. *Сарторі Дж.* Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів. – К.: АртЕк, 2001. – С. 60. 3. *Taagepera R.* Цит. праця. – P. 28. 4. *Lijphart A.* Electoral Systems and Party Systems: a study of twenty-seven democracies, 1945-1990. – New York: Oxford University Press, 1994. – P. 144. 5. *Сарторі Дж.* Цит. праця. – С. 54. 6. *Reeve A., Ware A.* Electoral systems: comparative and theoretical introduction. – London, New York: Routledge, 1992. – P. 118. 7. *Посібник з розробки виборчих систем.* – К.: Нора-друк, 2002. – С. 36. 8. *Grofman B., A Lijphart.* Choosing an electoral system. Issues and alternatives. American Political Parties and Elections; general editor Gerald M. Pomper. – Westport,

Connecticut. London: PRAEGER, 1984. – P. 87. **9.** *Grofman B.* Цит. праця. – P. 7. **10.** *Taagepera R.* Цит. праця. – P. 20. **11.** *Постников А. Е.* Избирательное право России. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 116. **12.** *Reeve A.* Цит. праця. – P. 32. **13.** *Reeve A.* Цит. праця. – P. 6. **14.** *Taagepera R.* Цит. праця. – P. 27. **15.** *Grofman B.* Цит. праця. – P. 49. **16.** *Ламберт Дж., Лейкман Э.* Исследование мажоритарной и пропорциональной избирательных систем. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – С. 152.